

JONSEREDS HERRGÅRD

GÖTEBORGS UNIVERSITET

En ny mötesplats

Det ingår i ett universitets ansvar att på bästa sätt utveckla sitt kunnande, att förmedla sin kunskap i undervisning och att i samverkan med samhället i övrigt bidra till en gemensam kunskapsutveckling.

Göteborgs universitet är, också vid en internationell jämförelse, ett stort universitet. Det är emellertid inte enbart stort. Det har också en ovanligt mångfacetterad verksamhet. Göteborgs universitet har därmed ett större ansvar för kunskapsbildningen i vårt samhälle än vad som är vanligt – och även unika förutsättningar att axla detta ansvar på ett intressant sätt.

För att klara denna uppgift krävs inte bara att man arbetar effektivt inom de olika vetenskaperna utan även att man samverkar över ämnesgränser – och att man deltar i den samhälleliga diskussionen kring viktiga frågor. Värdet av samspelen mellan olika vetenskaper och mellan universitetet och det övriga samhället är ömsesidigt. Alla parter har något att vinna på att möta nya och ibland ovana tankar.

Vårt universitet kommer de närmaste åren att intensifiera arbetet med att låta skilda kompetensområden mötas och befrukta varandra. Ett av initiativen är skapandet av en intellektuell och kulturell mötesplats på Jonsareds herrgård. Utöver gränsöverskridande möten av skilda slag i herrgårdens huvudbyggnad planeras även för en tillbyggnad i herrgårdsparken.

I denna skall ges möjlighet för forskare, författare m.fl. att som stipendierade gäster kunna arbeta koncentrerat och ostört under begränsade perioder. Enligt planerna skall den delen av projektet förverkligas i en andra fas.

Med denna skrift vill Göteborgs universitet informera om sitt nya projekt vid Jonsareds herrgård. Det är också naturligt för ett universitet som inleder en ny tillvaro på en ny plats att söka och sprida kunskap om den platsen. Därför består huvuddelen av skriften av en presentation av herrgårdens och Jonsareds historia och omgivning. Vi orienterar oss i tiden och rummet.

Herrgården är belägen nära Göteborg och nås lätt med olika slag av kommunikationsmedel, men den ligger ändå naturskönt och lite avsides vid sjön Aspen och Bokedalens naturreservat. De fysiska förutsättningarna för den verksamhet som här skall bedrivas är således mycket goda. Vi ser mycket fram mot verksamhetsstarten hösten 2004. Den som läser dessa rader ett stycke bortom denna tidpunkt kan förhoppningsvis se hela projektet förverkligat.

Väl mött vid Jonsareds herrgård!

GUNNAR SVEDBERG

Rektor

<i>I</i>	<i>Ett hus med historia</i>	6
<i>II</i>	<i>Jonsereds Fabriker</i>	10
<i>III</i>	<i>Patriarker och pionjärer</i>	14
<i>IV</i>	<i>Fågelsång och blomsterdoft</i>	19
<i>V</i>	<i>Disponenter och diktare</i>	22
<i>VI</i>	<i>Astrom Editions, Jonsered</i>	26
<i>VII</i>	<i>Universitetet på herrgården</i>	30

Ett hus med historia

Ståthållarresidens och köpmanshus, disponentbostad och kulturell salong, konsthall och bokförlag.

Jonsereds herrgård vid sjön Aspen, en och en halv mil öster om Göteborg, är en miljö med lång och brokig historia. Hur lång vet man inte riktigt. Men man kan följa den ända till slutet av medeltiden.

Jonsered var då ett kronogods, ett säteri som tillhörde staten.

1569 skänkte Johan III egendomen till stormannen Brynte Birgersson Lillie, då mest ryktbar som framgångsrik fältherre under nordiska sjuårskriget, senare som regional överbefälhavare i Västergötland och ståthållare på Älvsborgs fästning. Gåvan var möjligen en belöning för militära bragder, möjligen ett försök att förebygga alltför vänskapliga förbindelser mellan mottagaren och kungens bror och rival, Erik XIV.

Jonsered gick länge i släkten Lillie. 1690 blev det som en följd av Karl XI:s reduktion på nytt kronans. Under 1700-talet och de första decennierna av 1800-talet skiftade gården med ganska jämna mellanrum ägare. Deras bakgrund varierade något. Men de flesta titulerade sig "handlande".

1831 köpte kommerserådet Olof Wijk i Göteborg säteriet. Året därpå sålde han det till sin svåger, den skotske grosshandlaren William Gibson och hans landsman, kompanjon – och blivande svåger, Alexander Keiller. En liten bit från herrgården grundade de efter ännu ett år vad som så

småningom skulle utvecklas till en av Västsveriges mest betydande industrier, det under sin glansperiod världsberömda textil- och verkstadsföretaget Jonsereds Fabriker.

Och själva herrgården blev tjänstebostad för Keiller, som till att börja med var chef för anläggningen. Gibson och han drog dock inte riktigt jämnt.

1839 bestämde de sig för att avbryta sitt samarbete. Keiller löstes ut ur deras firma och flyttade så småningom från herrgården. Både firma och herrgård var

därmed familjen Gibsons. Och det skulle de förbli – herrgården i mer än hundra år.

Så snart Keiller hade tömt den på sina tillhörigheter tog Gibson, som dessförinnan hade varit bosatt vid Södra Hamngatan i Göteborg, den i besittning. Den var hans hem så länge han levde – till 1857 – och hans hustru Annas

JOHAN III:S GÄVOBREV FÖR JONSEREDS MED FLERA EGENDOMAR. (GÖTEBORGS LANDSARKIVS PERGAMENTBREVSAMLING.)

JONSEREDS HERRGÅRD.

JIMMY GIBSONS ARBETSNUM PÅ HERRGÅRDEN.

i ytterligare fyra år. Den gick sedan i arv till deras barn och barnbarn. En av sönerna, David, lät i samband med att han 1868 övertog godset riva den gamla huvudbyggnaden och bygga en helt ny – en pampig lantvilla i italiensk stil, ritad av Göteborgsarkitekten Johan August Westerberg. Det är den man i dag menar när man talar om Jonsereders herrgård.

Den siste av Anna och William Gibsons ättlingar där var en sonsons son, som bar samma förnamn som sin farfarsfar, kommandörkaptenen och textildirektören William Gibson. Han flyttade in på herrgården 1927 och bodde där fram till sin död 1954.

Den ägdes då fortfarande av Jonsereders Fabrikers AB, som nu hyrde ut den till sin disponent, Eric Brodén, den andre i en rad chefer som, sedan familjen Gibson i mitten av tjugotalet lämnat företagsledningen, hämtades från andra sektorer av näringslivet.

Efter ett mellanspel som kontor för ett elektronikföretag köptes herrgården 1979 av en konsthandlare, Bert Tybeck. Han renoverade huvudbyggnaden och öppnade på bottenvåningen i den ett galleri, där han visade och saluförde valda delar av sitt sortiment. Minst lika stor uppmärksamhet som utställningarna där tilldrog sig dock den lekpark, "Lyckolandet", som han anlade i herrgårdsparken. Också den var egentligen en sorts utställning, en starkt retrospektiv sådan: en samling skulpturer av förhistoriska djur.

Bert Tybeck sålde 1981 herrgården till en resebyrå, som 1983 i sin tur sålde den till två arkeologer – Paul Åström, professor i antikens kultur och samhällsliv, och hans hustru, Elisabet, båda tidigare verksamma vid Göteborgs universitet. Och de stannade där längre än sina närmaste företrädare – i jämnt tjugo år. Det är en i sammanhanget respektingivande tidsrymd. Så gamla i gården har inte många av herrarna och damerna på Jonsered blivit. I det avseendet är det bara kommandörkapten Gibson som, med sina tjugosju år, överträffat professorsparet Åström.

Jonsereders herrgård har alltså under de senaste två decennierna varit privatbostad. Men det betyder här inte riktigt vad det brukar betyda. Paul och Elisabet Åström kan lätt räkna de stunder av stilla hemliv som de upplevt på herrgården. Deras tillvaro där har framför allt varit två hårt – men glatt – arbetande småföretagares. Paul Åström äger sedan många år ett bokförlag som företrädesvis ger ut klassisk arkeologisk litteratur och vars direktion, och personal, består av honom och hans hustru: Paul Åströms förlag eller, som det utomlands heter, Astrom Editions. Det har alltsedan innehavaren flyttade in på Jonsereders herrgård haft sitt kontor och sitt lager där.

Det är ett hus med traditioner som nu blir Göteborgs universitets nya mötesplats.

Jonsered's Fabriker

Precis som många av de andra industriledarna i det tidiga 1800-talets Göteborg med omnejd var William Gibson från Skottland. Precis som många av de andra började han sin bana som köpman.

Han var född i den lilla hamnstaden Arbroath, norr om Dundee. Men bara fjorton år gammal kom han 1797 som skeppsgosse till Göteborg, där hans far hade ordnat plats

åt honom som bodbiträde hos en annan före detta Arbroathbo – järnhandlaren James Christie.

Det var William Gibsons första och sista anställning. Efter några år slutade han i Christies firma, efter ytterligare några år startade han en egen – Gibson & Co. Under ett par decennier visste hans företagsamhet inga gränser, i varje fall inga branschgränser. Han var mångsyssleriet personifierat. Han sålde tyger, salt sill och öl. (Det sistnämnda på ett bryggeri som han arrenderade i Masthugget). Han övertog en fabrik som tillverkade spelkort – och byggde själv en där man producerade kimrök. Han var skeppsredare, repslageriägare och grosshandlare.

Men i mitten av 1820-talet slog han in på en ny väg. Det var den som förde honom till det näringslivsområde där han skulle fira sina stora triumfer: textilindustrin. Och till Jonsered.

1826 uppförde Gibson vid Vädersågen i västra Göteborg en segelduksfabrik som snart var stadens ledande. Två år senare anlade han vid Slussen, strax ovanför det nuvarande Drottningtorget, ett linspinneri, där garnet till segelduken sedan framställdes. Det var det första spinneriet i Sverige som drevs med vattenkraft – och därmed en sensation av sådant mått att kungen själv, Karl XIV Johan,

EN AV JÄRNVÄGSBROARNA I DET GAMLA JONSERED.

såg sig föranlåten att under ett besök i sin och rikets andra stad personligen besiktiga det.

Nu var vattenkraften i Göteborgs hamnkanal tämligen blygsam, och Gibson insåg efter en tid att den i längden inte skulle förslå för honom och hans snabbt expanderande fabrik. Det skulle däremot, räknade han ut, vattenkraften i Säveån i Jonsered.

Tillsammans med sin skotske svåger inspe, ingenjören Alexander Keiller, hade han 1828 bildat ett bolag, som övertagit både hans fabrik och hans spinneri. Det bolaget, Gibson & Keiller, köpte 1832 Jonsereds säteri. Samma år grävdes under Keillers ledning en kanal från sjön Aspen till Säveån, strax

söder om säteriet. Vid mynningen av den byggde bolaget året därpå en ny segelduksfabrik och ett nytt spinneri – och dessutom en mekanisk verkstad och ett gjuteri.

(Minnet av gjuteriet lever än i dag i högönsklig välmåga i

den offentliga konsten i Göteborg.

Balustraden på Börshuset vid Gustaf Adolfs torg kommer därifrån.) Gibson & Keiller var på väg att bli ett Jonseredsföretag. Och Jonsered på väg att industrialiseras.

Efter en tid uppstod meningsmotsättningar mellan Gibson och Keiller. Keiller var enligt Gibson alltför expansiv, Gibson enligt Keiller alltför räddhågsen. En brytning blev oundviklig. 1839 löstes Keiller ut ur firman och

DAVID GIBSON.

återvände till Göteborg, där han grundade Göteborgs Machinverkstad, sedermera Götaverken.

Men rörelsen i Jonsered drevs vidare. 1848 ombildades den till ett familjeföretag, William Gibson & Söner. Den ombildades sedan 1872 igen och bytte då namn till Jonsereds Fabriker AB. Men ett familjeföretag förblev den. I allt som allt åttio år var det en Gibson som var chef för bolaget – efter William Gibsons död 1857 hans äldste son William, sedan Williams bröder James Alexander och David, så hans son William och till sist James Alexanders son, John James, ”Jimmy” kallad. John James Gibson avgick 1926 och efterträddes då av civilingenjör Ivar Wendt. Det innebar dock

inte att familjen förlorade allt inflytande över verksamheten vid Jonsereds Fabriker. Den var fortfarande representerad i styrelsen. Där lämnade den siste i släkten, Gunnar Gibson, sonsons sonson till William Gibson, först 1978 sin post.

Då hade nästan etthundrafemtio år förflutit sedan hans farfars farfar och ingenjör Keiller grundade sin firma i Jonsered. De förändringar som den under de etthundrafemtio åren hade upplevt var många och i en del fall omfattande. En tydlig påminnelse om det fick man bara genom att bläddra i en varukatalog därifrån.

Gibson & Keiller tillverkade segelduk – och garn till segelduken – men ingenting annat. Sedan firman blivit

FABRIKENS PORTHUS.

familjen Gibsons skedde en grundlig diversifiering. I slutet av 1800-talet var Jonsereds Fabriker ett ovanligt vackert exempel på det som ekonomer hundra år senare skulle beskriva som ett företag med produktmix. Där tillverkades då brandslang, handdukar, bomullsremmar, jutesäckar, mattvarp, plogar, gasverksanläggningar, gjutgods, smide, strykjärn och kaffekvarnar. Samt, inte att förglömma, träbearbetningsmaskiner: hyvlar, bandsågar, svarvar, borrh- och fräsmaskiner. De exporterades inte bara till hela det övriga Europa utan också till Latinamerika och Asien. (Och belönades med första pris på den ena världsutställningen efter den andra.) Produktionen utökades

senare med pappersgarn, presenningar, skogskranar och motorsågar.

1975 blev Jonsereds Fabriker ett dotterbolag till Asken. Det bytte då också namn till Jonsereds. 1978 såldes det till Electrolux. I slutet av 1990-talet lades vissa delar av företaget ned och andra flyttades till Huskvarna. I dag återstår av Jonsereds i Jonsered ingenting.

Patriarker och pionjärer

Det var inte bara ett företag William Gibson på 1830-talet grundade i Jonsered. Det var ett helt litet samhälle. Ett samhälle som han byggde upp kring sina fabriker och de anställda där och som med fast och patriarkalisk hand styrdes först av honom, sedan av hans söner och sonsöner. Ett nytt västsvenskt brukssamhälle. Organiserat efter principer som enligt somliga var Gibsons alldeles egna, enligt andra starkt påminde om den visionäre brittiske industrimannen Robert Owen och hans idéer om små självförsörjande kommuniteter som skulle göra världen bättre och människorna lyckligare – och effektivare.

Självförsörjande skulle hur som helst också William Gibsons Jonsered vara. Och självförsörjande blev det i mycket stor utsträckning. Det var det i viss mån redan från början.

Husen man då byggde i Jonsered – både fabrikena och de arbetarbostäder som i anslutning till dem successivt uppfördes – byggde man av tegel från Gibsons eget tegelbruk. Den gas man behövde till belysningen i fabrikena producerades vid hans gasverk, som var det första svenska i sitt slag, färdigställt redan 1834.

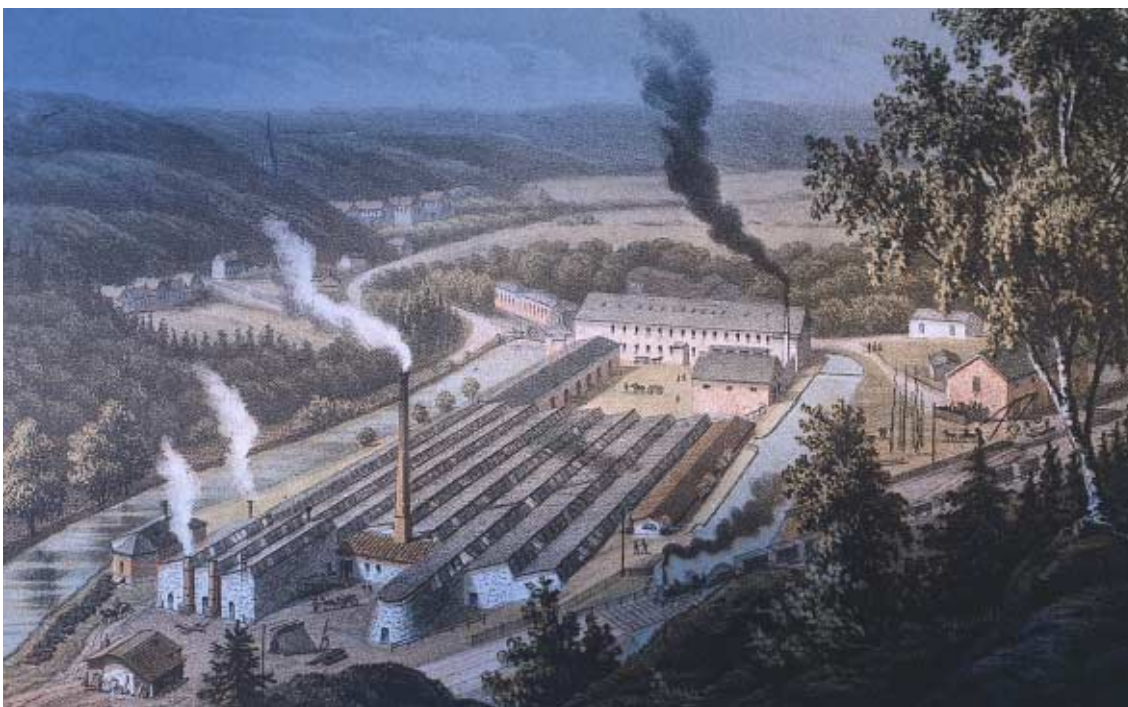
Den mjölk man drack och det smör man åt kom från jordbruket på hans herrgård.

Jonsered var familjen Gibsons. Och det blev mer och mer familjen Gibsons. Något som både familjen Gibson och familjen Gibsons underlydande så vitt man förstår betraktade som naturligt. Ett liv som Jonseredsbö var i början av 1900-talet ett liv med Gibsons. Och med deras bolag. "Fabriken". Till Fabriken stod man, om man var en genomsnittsinvånare i familjen Gibsons Jonsered, i ett närmast symbiotiskt förhållande. Det var inte bara det att man tretton, efter 1878 elva, timmar om dagen arbetade där. Man tillbringade praktiskt taget all sin tid i Fabrikens hägn. Man bodde i Fabrikens lägenhet – i någon av längorna som låg ovanför eller nedanför landsvägen och som var

WILLIAM GIBSON DEN ÄLDRE.

och en betecknades med en "littera", latinets ord för bokstav, på bygdens mål förkortat till "Littra": Littra A, Littra B, Littra C och så vidare. Man gifte sig i Fabrikens kyrka, där man vigdes av Fabrikens präst. Man fick sina barn på förlösningsavdelningen i Fabrikens sjukstuga, där Fabrikens barnmorska hjälpte dem till världen, och så småningom lämnade man dem i Fabrikens barnkrubba och

JONSEREDS FABRIKER 1860.

skickade dem till Fabrikens skola, där de undervisades av Fabrikens lärare. Man köpte sina förnödenheter i Fabrikens handelsbod. Man gick till Fabrikens tandläkare och på Fabrikens bibliotek. Och om man när man kom lite till åren inte orkade bo kvar i Fabrikens långa flyttade man till Fabrikens ålderdomshem, för övrigt ritat av det sfäriska kullagrets uppfinnare, Sven Wingqvist, som på 1890-talet inledde sin karriär på Fabriken.

Den tiden är nu sedan länge förbi. Socialvård, sjukvård och utbildning blev med början på 1920-talet också i Jonsered offentliga ansvarsområden, där stat, kommun och landsting undan för undan övertog Fabrikens förpliktelser – men i stor utsträckning skötte dem i Fabrikens lokaler. Ett möjligen något överraskande öde gick ålderdomshemmet till mötes. Det blev franciskanskt munkloster. Och det är det fortfarande. Den siste bolagsprästen lämnade sin tjänst 1923. Men kyrkan där han predikat, byggd för pengar som William Gibson testamenterat för just det ändamålet,

ägdes ända fram till 1960 av Jonsereds Fabriker, som då skänkte den till Partille församling. Då hade precis hundra år gått sedan den uppfördes.

Ett slutet samhälle, har man ibland sagt om familjen Gibsons Jonsered. Och det var det. Men det var ett slutet samhälle, öppet för nya tankar och idéer. Och ett samhälle där många av de tankarna och idéerna ovanligt snabbt omsattes i lika ny praktik. Ett samhälle där de som bestämde å ena sidan i många avseenden inte riktigt följde med – och inte riktigt ville följa med – sin tid, å andra sidan i kanske ännu fler avseenden var rätt långt före den tiden. Ett samhälle som kunde beskrivas som både statiskt och dynamiskt, både konservativt och progressivt.

Det var inte bara gasverket i familjen Gibsons Jonsered som var berättigat till etiketten "Sveriges första". I familjen Gibsons Jonsered byggdes på 1840-talet Sveriges första radhus. Dit drogs ungefär tio år senare – från William Gibsons kontor i Göteborg – Sveriges första telegraflinje

SVERIGES FÖRSTA RADHUS.

för industriellt bruk. Dit gick den första delen av stambanan i Sverige, invigd 1856, och där var inom parentes sagt en av Sveriges första nobelpristagare, fredspristagaren Klas Pontus Arnoldson, under några år stins. Där fick man omkring 1880 Sveriges första privata telefonverk och 1902 ett elektriskt kraftverk med Sveriges första tunnel för transport av vatten i horisontalplan.

Förlossningskliniken i sjukstugan där var den första i Sverige som inrättades vid en industri.

I familjen Gibsons Jonsered anlades på 1870-talet också Sveriges första koloniområde, "Amerika". Det var en förebyggande stabiliseringsåtgärd av den dåvarande disponenten, David Gibson. Han befarade att vissa av hans arbetare, som många västsvenskar, kunde inledas i frestelsen att emigrera till USA och beslöt sig för att försöka locka in dem på en annan och kortare väg. Strax söder om samhället valde han ut en bit mark. Den styckade han i lotter, som han gav sina anställda. Och där odlade de sedan potatis och rovor och snickrade sig små stugor. Det var deras Amerika. Och så kom området att kallas. Så kallas det fortfarande. Och det är

fortfarande koloniområde. Fast numera klivet av E 20 – i ett Nord- och ett Sydamerika.

Apropå odling kan slutligen nämnas att Jonsered var en av de första platserna i Sverige där man lärde sig att täckdika. Den nyheten introducerades, på William Gibsons initiativ och under ledning av den engelske jordbruksexperten James Young, redan i början av 1840-talet på herrgården.

Vad Jonsered däremot var allt annat än först med var fackföreningar. Någon sådan bildades inte förrän 1928. Diskussioner mellan arbetare och fabriksledning – några regelrätta förhandlingar var det inte fråga om – hade dessförinnan i några år förts i ett förtroenderåd.

På senare år har namnet Jonsered främst fört tankarna till fotboll och motorsågar. I fallet motorsågarna är det bara ett firmamärke. De tillverkas sedan många år någon helt annanstans. Fotboll spelas det fortfarande på ort och ställe. På Jonsered's IF:s hemmaplan på Manered's gårde. Där – och på den idrottsplats som förr låg på skolgården i samhället och som var Fabrikens – har många av den västsvenska fotbollshistoriens legender slitit ut sina första par

LİSTHYVEL TILLVERKAD I JONSERED 1891. KENNETH HERPEL I HEMBYGDENS VÄNNER DEMONSTRERAR.

kängor: Erik Börjesson, Konrad Törnqvist, Lindoff Andersson, Douglas Krook, Henning Svensson, Erik Hjelm, John Olsson, Torsten Svensson, Gunnar Zacharoff, Reino Börjesson, Torbjörn Nilsson och Thomas "Polletten" Larsson.

Dagens Jonsered skiljer sig rätt markant från familjen Gibsons. Det liv man där lever är inte livet i brukssamhället. Det är livet i det som på stadsplanerarspråk brukar betecknas som "det attraktiva lokalsamhället". I dagens Jonsered bor man inte därför att man är anställd vid Fabriken – eller gift med någon som är det. Där bor man därför att man vill bo i Jonsered. Och det är det lite drygt niohundra människor som gör. Hälften av dem arbetar där också – de flesta i små hantverks- och tjänsteföretag. Hälften är pendlare – med jobb i Göteborg eller andra delar av Partille kommun.

Ändå vore det felaktigt att påstå att familjen Gibsons Jonsered har spelat ut sin roll. Rent fysiskt har det nämligen i rätt hög grad klarat sig undan förgängelsen. Delar av fabriksområdet är bevarade. Delar av bebyggelsen däromkring likaså. Tillsammans med herrgården och Amerika blir de vad den antikvariska expertisen bedömer som en

industrimiljö av kulturhistoriskt riksintresse och betyder som sådan mycket – inte bara för Jonsered.

Fast det är där den ägnas den största och varmaste omsorgen. Närmare bestämt i Jonsered's hembygdsförening, som sedan 1981 både ömt och sakkunnigt vårdar sin och samhällets historia – och som i sitt lilla bruksmuseum i Fabrikens gamla porthus vid infartsvägen till herrgården också med hjälp av sina samlingar berättar den historien.

Där möts dagens Jonsered och familjen Gibsons.

MEDLEMMAR AV JONSEREDS HEMBYGDSFÖRENING.

Fågelsång och blomsterdoft

En av herrgårdens närmaste grannar är Bokedalens naturreservat. Ett värdigt mål för "utflygter i det gröna", tyckte göteborgarna redan på 1870-talet, om man får tro en mellansvensk forskningsresande som då en sommar inspekterade området och sedan i en liten bok om Jonsered lämnade en mycket entusiastisk rapport därifrån.

Det var på den tiden inte något naturreservat. Men det hade uppenbarligen de kvaliteter som drygt hundra år senare – 1998 – fick kommunstyrelsen i Partille att göra det till ett sådant. Om man nu ska fortsätta att lita på den mellansvenske forskningsresanden. Han hade alltså förstått att göteborgarna, då de "från stadsqualmet och kontorsdammet" längtade ut till "Guds fria natur" där de kunde "stärka sina lungor" och "njuta af fågelsång och blomsterdoft", gärna reste till Jonsered. Och han beslöt sig för att följa deras exempel. Han tog tåget till Jonsereds station och begav sig sedan till "det strax derinvid belägna herresätet af samma namn". Där väntade honom en skönhetsupplevelse av oanad styrka, meddelade han omsider sina läsare. Och styrka var det också i de ord han då använde. Man kan fråga sig om inte hans skildring av Jonsered bör betraktas som den äldsta turistbroschyren om orten. "Den som för första gången der gör ett besök skall", förklarade han, "öfverraskas af att man med ens finner sig midt inne i

en trakt, som utan tvifvel är den vackraste man passerar från rikets andra till dess första stad."

Den trakten blir också numera då och då föremål för rätt högstämnda hyllningar. Det är den som är Bokedalens naturreservat. Det vill säga 275 hektar skog och mark av så gott som alla sorter – och med en flora och ett djurliv som präglas av nästan samma mångfald – och dessutom tre sjöar (Aspen och Stora och Lilla Ramsjön) och fyra berg. "Partilles finaste naturområde", säger ägaren – Partille

kommun – utan att sväva på målet. Och de göteborgare – och Partillebor – som i dag från kvalm och damm flyr dit ut för att promenera, bada, fiska eller spana efter nötkråkor, ädelguldbaggar eller mussellav är i regel inte mindre lyriska.

Namnet Bokedalen förtjänar en kommentar. Det var ursprungligen beteckningen på ett torp som hörde till

Jonsereds herrgård och som låg en bit väster om huvudbyggnaden där. Av torpet blev det i slutet av 1600-talet ett värdshus och av värdshuset hundra år senare en villa. Villan uppfördes på beställning av en köpman i Göteborg, Martin Holterman i Ostindiska Kompaniet. Men den förknippas främst med två andra köpmän i Göteborg, Olof Wijk d ä och Oscar Dickson, som båda på 1800-talet

bodde där på somrarna. Därefter var den under en period tjänstemannabostad och prästgård och under en period flyktingförläggning. Den revs omkring 1960.

Ett annat torp i Bokedalen var det som på 1830-talet hyrdes ut till Göteborgs siste bödel, Magnus Grip, och som sedan fick heta Gripsholm. Ytterligare ett var – och är – Torpet Freden. Det har, till skillnad från Gripsholm,

bevarats. Där bedriver Friluftsförbundet vad det, på ganska goda grunder, kallar en "omfattande verksamhet": arrangerar läger för barn och ungdomar (och överlevnads-kurser för organisationer och företag), utbildar skogs-mulleledare, ordnar forntidsdagar och serverar kaffe och våfflor. Bokedalen är fortfarande ett värdigt mål för "utflygter i det gröna".

Disponenter och diktare

När Jonsereds litteraturhistoria ska skrivas kommer herrgården och trakten kring den att kräva ett särskilt kapitel. Det är en miljö som verkat inspirerande på mer än en författare.

Tegnér besökte i slutet av 1830- och början av 1840-talet kommerserådet Wijck och hans hustru Hilda i deras numera rivna sommarbostad Bokedalen, en byggnad som ursprungligen hörde till Jonsereds säteri men som kommerserådet innan han sålde det till William Gibson tog undan och sedan under resten av sitt liv arrenderade. Om man nu ska nämna värden och värdinnan i den ordningen. Skalden själv betraktade sig av allt döma i första hand som gäst hos fru Wijck. Han var svag för henne och hennes blå ögon. Något som tydligt framgår av den

dikt, Till Hilda, med vilken han en gång, som en renhjärtad krönikör uttryckt saken, bringade henne "sin ridderliga hyllning".

En litterär celebritet vars namn man kanske inte omedelbart förknippar med Jonsered är den tyske lyrikern Rainer Maria Rilke. Men där tillbringade han faktiskt nästan en hel höst. Närmare bestämt i familjen Gibsons "ingenjörsvilla" Furuborg, någon kilometer från herrgården.

Där var Rilke i oktober och november 1904 inkvarterad hos den konst- och litteraturintresserade blivande bruksdisponenten Jimmy Gibson och hans kanske ännu mer konst- och litteraturintresserade hustru Lizzie – bjuden dit efter en vink av deras goda vän, och hans trogna beundrarinna, Ellen Key. Där levde han både sällskaps- och diktarliv.

Han umgicks intensivt med sitt värddpar och något mindre intensivt med värddparets släktingar på herrgården. Men han arbetade också. Hans berömda Orfeus. Eurydike. Hermes är förmodligen delvis skriven i Furuborg.

RAINER MARIA RILKE.
BYST PÅ FURUBORG.

Hans inte riktigt så berömda "Oben wo die Grossen Stimmen wohnen" är det med all säkerhet. Den kom till efter en vandring som Rilke och paret Gibson företog från Furuborg till Ramsjön. Och den var, förklarade Rilke, "Jimmys dikt".

1917 flyttade Jimmy och Lizzie Gibson in på Jonsereds herrgård. Där inleddes i och med det en ny epok, en epok kännetecknad av en atmosfär som kan väcka associationer till aktuella förhållanden. Jonsereds herrgård blev när Jimmy och Lizzie Gibson installerat sig där plötsligt något mer än en disponentbostad. Den blev vad den i dag är tänkt att bli: en mötesplats. Mötena var som regel arrangerade av Lizzie Gibson och hade ofta karaktären av kulturella nachspiel.

En kväll som börjat med en konstutställning eller en konsert inne i Göteborg – eller ett populärvetenskapligt anförande i Jonsereds föreläsningsförening – avslutades med en bit mat och en stunds samvaro på herrgården. Och de som möttes var först och främst Gibsons och målarna som ställt ut, musikerna som spelat

och folkbildarna som spritt sitt vetande. Men inte sällan deltog även någon av Lizzie Gibsons bekanta, eller bekantas bekanta, från parnassen i seanserna. Hennes förbindelser där var många och goda. Ibland kunde möjligen dessutom en och annan politiker skymtas i salarna. Jimmy Gibson rörde sig också i sådana kretsar. Han hade själv varit riksdagsman. Han representerade under ett par år det liberala partiet i andra kammaren, där han åtminstone en gång – med en såsom fullständigt verklighetsfrämmande betraktad motion om obligatorisk sjukförsäkring – vållade viss uppståndelse.

Sommaren 1919 kom Jimmy och Lizzie Gibsons son Bertil, vid den tiden verksam som journalist och bosatt i Dalarna, hem till Jonsered och hälsade på. Med sig hade han då en av sina bästa vänner, skalden Dan Andersson, som enligt egen uppgift aldrig tidigare varit på besök i en herrgård men som ändå efter Lizzie Gibsons mening i sin vadmalskostym och sina knäbyxor "uppträdde med en säkerhet som en engelsk lord".

Det gjorde inte den trötte och luspanke yngling som ett par månader senare, en kall och regnig oktoberkväll, steg in på Jonsered's station. Han var på vandring. Han kom närmast från Småland, där han tillfälligt försörjt sig genom att kupa torv på en myr. Han ville bli sjöman. Det var därför han vandrade. Han skulle till Göteborg och söka hyra på en båt. När han fick syn på Jonsered's stationshus bestämde han sig för att tillgripa ett gammalt luffarknep: gå in och låtsas vänta på sista tåget och under tiden värma sig lite.

Där inne var det folktomt. Men efter en stund uppenbarade sig i dörren till väntsalen en dam. Hon var, som ynglingen senare mindes henne, vacker och stolt och sportigt klädd, och hon "rörde sig på något sätt suveränt". Damen och han kom i samspråk, och han talade om för henne att han tänkte gå till sjöss. Det tyckte hon att han skulle vänta med tills det blev vår och i stället stanna i Jonsered. Där skulle hon i så fall ordna arbete åt honom. Han följde hennes råd. Några dagar senare började han

som fällbärare i kardsalen på bomullsspinneriet vid Jonsered's Fabriker och inackorderades i en arbetarfamilj i en av bostadslängorna norr om landsvägen.

Damen – som hette Margaret Kjellberg – hade hållit sitt löfte. Och det visste hon att hon skulle kunna göra. Hon var inte vem som helst. I synnerhet inte på Jonsered's Fabriker. Hennes morfars far var företagets grundare, William Gibson. Chefen för bomullsspinneriet, kommandörkaptenen med samma namn, var hennes kusin.

Ynglingen – som hette Harry Martinson och skulle bli en av 1900-talets största svenska författare – lämnade i april 1920 Jonsered, flyttade in till Göteborg och satte där i augusti samma år sin ursprungliga plan i verket. Vid Klippans varv, "bortom de alggröna carnegiska planken", mönstrade han då på skonerten Willy från Anchér's rederi i Stockholm. I sin roman Vägen ut har han berättat om sitt halvår som Jonsered'sbo. Och om "damen från väntsalen".

Astrom Editions, Jonsered

Stora boksamlingar hör på gamla herrgårdar inte till ovanligheterna. Av sådana dimensioner som Paul och Elisabet Åströms är de dock i allmänhet inte. Den innehåller trehundra-trettio-tusen volymer. En del av dem byts ibland ut. Men antalet är alltid ungefär detsamma.

Den samlingen har Paul och Elisabet Åström i tjugo år härbärgerat i sin bostad på Jonsereds herrgård.

Trettio-tusen av böckerna är sådana de ska behålla. Det vill säga deras privata bibliotek. De övriga är sådana de ska sprida. Det vill säga: för det första böcker som Paul Åström, som egentligen är professor emeritus i antikens kultur och samhällsliv, på sitt eget ägandes förlag har givit ut och

som han undan för undan sänder sina kunder – universitet, bibliotek och bokhandlare över hela världen, för det andra böcker som han distribuerar åt de svenska instituten i Rom och Athen. Och i väntan på att bli ivägskickade förvaras de på hans lager. Så länge

PAUL ÅSTRÖM VID SKRIVBORDET.

Paul och Elisabet Åström bodde på Jonsereds herrgård låg det i källaren där. Och resten av förlaget på andra våningen och vinden i samma byggnad. Nu ligger lagret i en lokal i Jonsereds samhälle och kontoret i Sävedalen.

Idén att starta ett bokförlag fick Paul Åström redan 1960. Han var då chef för Svenska Institutet i Athen. (Han skulle senare bli det i Rom.) Några år tidigare hade han disputerat på en avhandling i arkeologi – om bronsåldern på Cypern. Den trycktes i femhundra exemplar. Alla som inte lämnats som bytesexemplar till universitetsbiblioteket i Lund eller skänkts bort såldes. Det var en kommersiell framgång som Paul Åström inte riktigt räknat

PROFESSORS- OCH BOKFÖRLÄGGARPARET
PAUL OCH ELISABET ÅSTRÖM.

med och som blev ganska betydelsefull för honom. Den innebar att han dels plötsligt hade råd att köpa en Rolleiflexkamera, dels förstod att det kunde löna sig att ge ut böcker. Två år senare hade han grundat Paul Åströms förlag. Det är det som är firmanamnet. Fast i New York och Sydney säger man Astrom Editions.

Paul Åströms första författare var kolleger till honom: flertalet utländska arkeologer som, för att citera deras förläggare, "inte fick sina avhandlingar tryckta någon annanstans". (Den allra förste dock en svensk, en forskare verksam i USA.) Arkeologisk facklitteratur har hela tiden dominerat utgivningen på Paul Åströms förlag. Men då och då sprängs genregränserna. Paul Åström har publicerat arbeten av både filosofer och skaldar, gamla greker som Aristoteles och Epiktetos och gamla romare som Catullus

och Ovidius. Och en inte fullt så gammal österrikisk tysk – med viss anknytning till Jonsered: Rainer Maria Rilke. I slutet av åttio- och början av nittioalet gav Paul Åström ut tre böcker som han själv skrivit om lika många svenska poeter – Johannes Edfelt, Gunnar Ekelöf och Östen Sjöstrand – och deras förhållande till antiken. Ekelöf var han själv god vän med. De lärde känna varandra under Paul Åströms tid på Svenska Institutet i Athen och brevväxlade sedan så länge Ekelöf levde. Korrespondensen är utgiven på Paul Åströms förlag. (Den liksom korrespondensen mellan Ekelöf och en annan av hans vänner, affärsmannen Gottfrid Walldén.)

Drygt 650 titlar har det sammanlagt blivit. De flesta utgivna på Paul Åströms förlag. Och Jonsereds herrgård.

Universitetet på herrgården

En sak har Jonsered och Göteborgs universitet redan från början gemensam. Båda är i hög grad resultat av reformatoriska strävanden i 1800-talets Västsverige – av nya, djärva idéer som framsynta män där lanserade och tillsammans med andra framsynta män så småningom förvandlade till verklighet. Den framsynte mannen bakom Jonseredes samhälle var William Gibson. Den framsynte mannen bakom det som skulle bli Göteborgs universitet var Sven Adolf Hedlund, liberal publicist och huvudredaktör för Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning och dessutom politiskt verksam på både riks- och kommunalplanet.

Hedlund spelade i den offentliga debatten i sin tids Göteborg en ledande roll. Han var en initiativrik opinionsbildare med många och tydligt formulerade åsikter – och goda möjligheter att föra dem till torgs. 1864 föreslog han i en artikel i sina egna spalter, inspirerad av den danske prästen och bildningsaposteln N F S Grundtvig, att en ny akademi skulle inrättas i Göteborg. En ny, fri akademi. Det vill säga en akademi, där vem som helst, under ledning av framstående kulturpersonligheter och utan att behöva avlägga någon examen, skulle kunna bedriva studier i blandade men genomgående humanistiska ämnen. Studier som motiverades av nyfikenhet, inte av karriärlystnad – man skulle läsa för att lära, för att tillfredsställa ”kunskapsbegärets egen inre drift”, inte för att saml

meriter – och som skulle leda till ”hågens lyftning”, ”sedernas förbättring” och ”själsodling till både förståndet och karaktären”.

Det var ett mildt uttryckt kontroversiellt förslag. Det diskuterades länge och häftigt, men 1891 kunde, i enlighet med ett stadsfullmäktigebeslut och tack vare stora privata donationer, en ny akademi invigas i det gamla Schillerska gymnasiet vid Södra vägen i Göteborg – Göteborgs högskola.

Den förstatligades 1954 och blev därmed vad den fortfarande är – Göteborgs universitet. Då hade den sedan 1907 haft Vasaparken som adress. Där uppfördes det året, tack vare ytterligare en stor privat donation – av filantropen och affärsmannen Oscar Ekman – en ny högskolebyggnad. I många år var det den som var högskolan – hela högskolan. I dag är den Göteborgs universitets administrationsbyggnad.

Göteborgs högskola blev inte den fria akademi Hedlund drömt om. Den blev en högskola – och ett universitet – med både naturvetenskap, så småningom också övriga akademiska discipliner, och examina. Med universitetet införlivades sedan högskolor som tidigare varit fristående – såsom Handels-högskolan, Socialhögskolan, Journalisthögskolan och Lärarhögskolan. Flera konstnärliga högskolor kom också att höra dit.

Men även om Göteborgs högskola inte kunde betecknas som en i Hedlunds mening alldeles fri akademi var bakgrunden

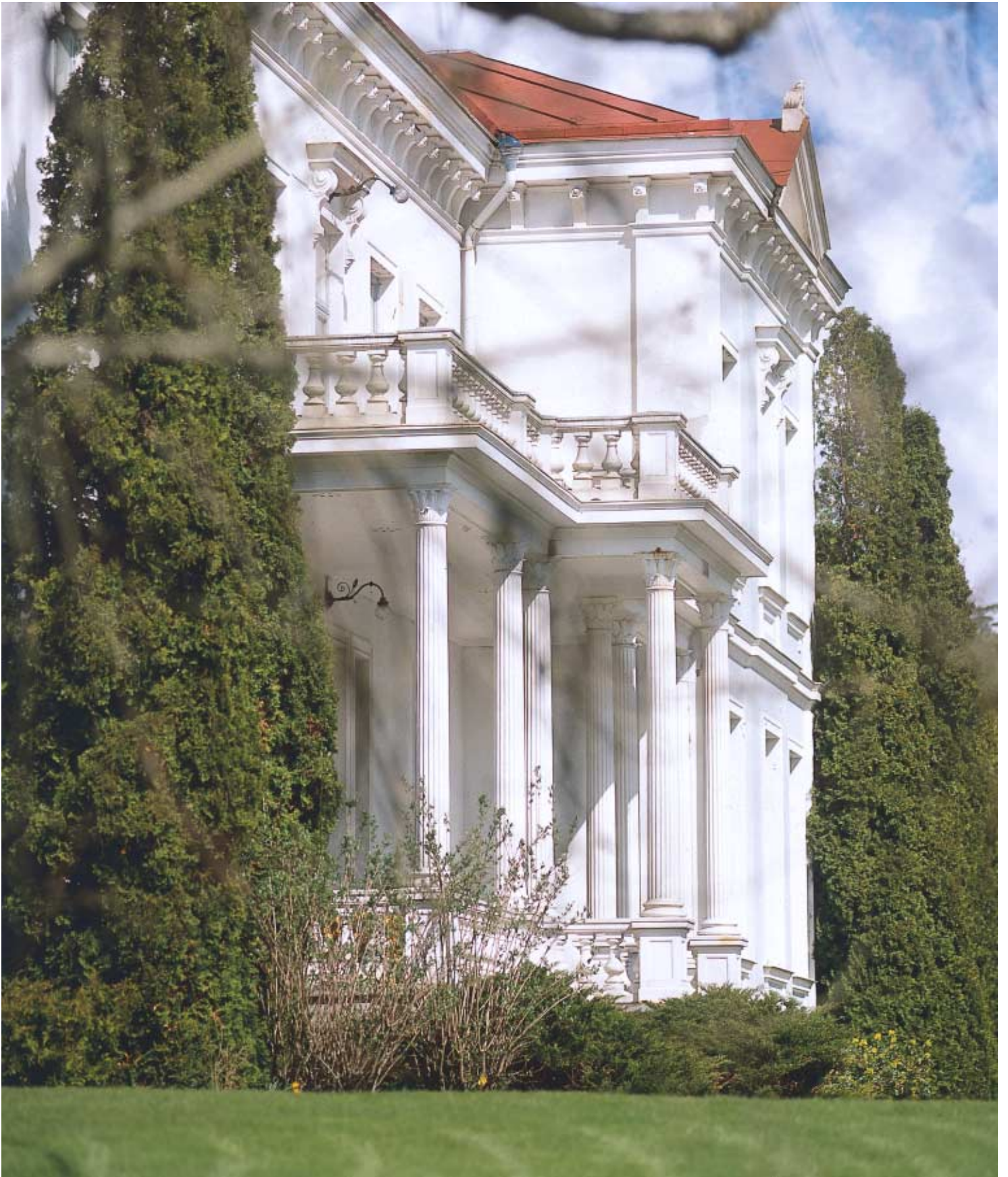
VICEREKTOR BENGT-OVE BOSTRÖM OCH PROREKTOR KERSTIN NORÉN
FRÅN GÖTEBORGS UNIVERSITET VID SIN NYA MÖTESPLATS.

till den ändå hans föreställning om den fria akademien. Och den föreställningen skulle visa sig livskraftig. Vid Göteborgs universitet betraktar man än i dag S A Hedlunds fria akademi som en del av det ideologiska arv man förvaltar.

Den fria akademien skulle, samtidigt som den sysslade med "själsodling", vara öppen, rikta blickarna utåt – mot omvärlden. Det var ambitioner snarlika ett modernt universitets. Ett modernt universitet ska, samtidigt som det sysslar med "själsodling", forskning och utbildning, vara ett öppet universitet och fullgöra sin så kallade tredje uppgift. Det ska, precis så som den fria akademien skulle, förena individuellt och socialt skapande.

Man kan här tala om en tradition. Det är i den traditionen Göteborgs universitet kommer att arbeta på Jonsareds herrgård. Kärnan i verksamheten där kan beskrivas med tre nyckelbegrepp: kreativitet och social och personlig intellektuell utveckling.

Jonsareds herrgård kommer som universitetsanläggning att spela två roller. Den blir dels en replipunkt, dels en mötesplats. En replipunkt dit forskare, författare och andra kan dra sig tillbaka, när deras arbete kräver koncentration och avskildhet. En mötesplats där människor som representerar olika områden – inom och utanför universitetet – strålar samman och knyter nya kontakter, hämtar nya impulser, upptäcker nya dimensioner av sin egen värld och andras.

NYA KONTAKTER, NYA IMPULSER.

Vi använder i vårt samhälle i dag mer och mer tid till kommunikation av olika slag. Det innebär att vi allt mer sällan får vara i fred med våra egna tankar. Samtidigt skulle vi paradoxalt nog behöva ännu mer tid för kommunikation – för att möta andra människor och deras tankar. Både det ena – koncentration och eftertanke – och det andra – kommunikation och nya intryck – är nödvändigt för en intellektuell utveckling. Och både det ena och det andra måste i dag sägas vara bristvaror.

Vid Göteborgs universitet har detta förhållande blivit allt mer uppenbart. Det beror främst på att universitetet blivit större – och bredare. Det är i dag ett universitet med drygt 5 000 anställda och omkring 40 000 studenter. I en så stor och bred organisation blir det dubbla behovet av eftertanke och kommunikation ovanligt påtagligt – men

förutsättningarna för att åstadkomma de miljöer som krävs för att tillfredsställa det behovet också ovanligt goda. I just den stora och breda organisation som heter Göteborgs universitet är det kanske särskilt kommunikationsmöjligheter man på senare år har efterlyst. Man har önskat sig möten mellan de olika delarna av universitetet och deras företrädare.

Hösten 2002 beslutade man sig för att försöka skapa en arena för sådana möten – och möten mellan universitetet och samhället i övrigt. Man började också leta efter ett ställe där man skulle kunna bygga upp den arenan, ett ställe beläget lite avsides, i naturskön miljö och inte alltför långt ifrån Göteborg. Jonsereds herrgård, som då var till salu, uppfyllde gott och väl de villkoren. I januari 2003 undertecknades ett kontrakt, som innebar att fastighets-

företaget Wallenstam köpte herrgården och hyrde ut den till Göteborgs universitet. Under 2004 flyttar universitetet in på herrgården, och där inviger det i september sin nya mötesplats.

Den mötesplatsen blir närmare bestämt herrgårdens huvudbyggnad. Det är där de seminarier och konferenser som Göteborgs universitet tänker arrangera på herrgården kommer att äga rum. Det blir seminarier och konferenser på teman som universitetet bedömer som angelägna – det kan vara utbildning och forskning, det kan vara konst

och kultur, det kan vara tillväxt och livskvalitet. Det blir seminarier och konferenser med deltagare som representerar olika samhällssektorer, vetenskapliga skolor och ideologiska riktningar – i Sverige och utomlands. Det blir gränsöverskridande seminarier och konferenser.

Platsen för dem som vill mötas på Jonsereds herrgård finns alltså redan. Platsen för dem som vill vara ensamma är än så länge en ritning – till ett gästhem som ska byggas i parken nedanför huvudbyggnaden.

TEXT: ANDERS FRANCK
SAMTLIGA BILDER AV HÅKAN BERG MED UNDANTAG FÖR SID 3,
GÖRAN OLOFSSON/GU, SAMT SID 7, JONAS BERG
GRAFISK FORM: FREDRIC SEHÉLER

TYPOGRAFI: BERLING, THE SANS
PAPPER: LESSEBO LINNÉ GULTONAT
REPRO OCH TRYCK: SVÅRD & SÖNER

Jonsereds herrgård • Göteborgs universitet • Box 100 • 405 30 Göteborg • jonseredsherrgard@gu.se
www.gu.se/jonseredsherrgard